

Waarom we zo lang moeten wachten voordat het Rijksmuseum weer open gaat

Hoogmoed en gekibbel

Het Rijksmuseum zou twee jaar dicht gaan voor een verbouwing. Maar de sluiting gaat minstens acht jaar duren, omdat politici, ambtenaren en het museum geen idee hadden waar ze aan begonnen.

Jaco Alberts

De staat van de nachtwachtzaal van het Rijksmuseum deze week (Foto Maurice Boyer)

Bouwvakkers lopen door de Rembrandtzaal van het onttakelde Rijksmuseum. Helemaal kaal is het er niet, want aan de wand hangt een replica van de Nachtwacht en in de aangrenzende Eregerij zijn onder een deel van de bogen de originele decoraties teruggebracht. Verder staan er vooral steigers. Geïmproviseerde plastic raampjes kijken uit op de immense binnenhoven van het museum waar het beton voor kelders, vloer en trappen is gestort.

„Morgen zijn we klaar met de preparatie,” zegt Robbert van den Bulk, betrokken bij de projectorganisatie, een witte bouwhelm op zijn hoofd. „Dan begint het wachten.” Wachten op de aanbesteding van de bouw. En die kan nog niet beginnen omdat de bouwvergunning er nog niet ligt. Kunsthistorica Bregtje Viergever leidt een groep Ieren van de National Gallery in Dublin rond. „Het officiële statement is dat het museum in 2010 weer opengaat,” zegt Viergever. Ze lacht, omdat ze het duidelijk niet gelooft. Bij het maken van de plannen in 2000 meldde toenmalig staatssecretaris Rick van der Ploeg van Cultuur dat het Rijksmuseum voor de grote

renovatie „circa twee jaar” dicht zou moeten gaan. De teller staat nu al op zeven jaar, en daar zal het niet bij blijven. „Shit,” reageert Van der Ploeg vanuit Italië. Een verhaal over hoogmoed, twistende opdrachtgevers en een moeras van vergunningen.

Intussen lobbyde Van Os om de financiering voor de renovatie rond te krijgen. Hoe ver hij daarmee precies was, daarover verschillen de lezingen. Vast staat dat hij bij minister-president Wim Kok, met wie hij persoonlijk bevriend was, een willig oor vond voor zijn plannen. Toen Ronald de Leeuw in 1997 de scepter als directeur van het Rijksmuseum overnam, organiseerde Van Os een gezamenlijk etentje waar ook de minister-president aanschoof. Probleem was dat Wim Kok zelf niet graag het initiatief nam. Dat was bij de aankoop van Mondriaans Victory Boogie Woogie slecht bevallen. Minister Zalm van Financiën had toen de hele Tweede Kamer over zich heen gekregen. Maar er was een oplossing.

De hoogste cultuurambtenaar van het ministerie van Onderwijs (OCW), directeur-generaal Jan Riezenkamp, sprak geregeld met Tweede Kamervoorzitter Jeltje van Nieuwenhoven over de toekomst van het Rijksmuseum. Hij nodigde haar bij hem thuis uit avocadosoep te komen eten. De kamervoorzitter had een idee: een millenniumcadeau. In „regeringskringen” had Van Nieuwenhoven vernomen dat Zalm wat extra’s te besteden had. Dat moest dan maar naar het Rijksmuseum gaan.

Samen met De Leeuw stapte ze naar partijgenoot en PvdA-fractievoorzitter Ad Melkert. „Die was meteen voor het plan gewonnen,” zegt Van Nieuwenhoven. Alle fractievoorzitters werden om tafel uitgenodigd en allemaal ondertekenden ze de ‘motie-Melkert’ die het kabinet tijdens de algemene beschouwingen van 1999 vroeg een gebaar te maken. „Ook in het nieuwe millennium” moest het Rijks „een vooraanstaand museum van internationale allure” kunnen zijn. ‘Als reactie’ op de motie, trok het kabinet-Kok een gift van honderd miljoen gulden uit. „Niet genoeg,” zei Van Nieuwenhoven tegen De Leeuw, toen deze haar hartelijk bedankte. „Maar het is nu wel onomkeerbaar.”

Staatssecretaris Van der Ploeg promoveerde de renovatie van het Rijksmuseum tot ‘Groot Project’, een verwijzing naar Frankrijk waar presidenten hun stempel drukken op grote publieke werken. In zo’n Grand Projet moesten „optimale ontwerpkwaliteit” en „optimale samenwerking tussen betrokken partijen” tot uiting komen.

Vooraf dat laatste bleek makkelijker gezegd dan gedaan. Nog nooit was een cultureel project van deze omvang ter hand genomen, zegt Ronald van Hengstum, destijds als directeur cultureel erfgoed op het ministerie van OCW betrokken bij de opzet van het project. Meestal was de Rijksgebouwendienst (onderdeel van het ministerie van VROM) opdrachtgever bij bouwwerken van de overheid. Zij waren eigenaar van het gebouw dat ze verhuurden aan het Rijksmuseum. „Maar met name het museum wilde invloed,” zegt Van Hengstum.

Directeur De Leeuw zag zichzelf niet als zomaar een huurder. Hij vertegenwoordigde het belangrijkste museum van Nederland en had een uitgesproken visie wat er moest gebeuren. „Men had onvoldoende geïnternaliseerd dat wij een verzelfstandigde instelling waren geworden,” zegt De Leeuw. Maar ook OCW wilde als belangrijkste geldschieter een stem. „Voor de Rijksgebouwendienst was het erg wennen dat al die partijen mee gingen bepalen,” aldus Van Hengstum. „Er was enorm veel wantrouwen over en weer,” zegt Van der Ploeg. „De Leeuw is een goeie vent, weet wat hij wil, maar erg dominant en daarom niet makkelijk.”

Na maanden onderhandelen kwam eind 2001 een compromis tot stand. In een ‘stuurgroep’ voor Het Nieuwe Rijksmuseum zouden de drie partijen onder leiding van een onafhankelijk voorzitter

de renovatie leiden. Zij rapporteerden daarbij aan het hoogste opdrachtgevende orgaan, een 'College van Principalen', waarin de ministers van VROM en OCW en directeur De Leeuw van het museum als gelijken zitting namen. Het bleek een gedrocht. „Vanaf het begin speelde de vraag: wie is hier nou de baas, wie is de opdrachtgever,” zegt de architect Marc A. Visser die namens Rijksbouwmeester Jo Coenen bij het project betrokken was en evaluaties schreef. „Dat zorgde voor eindeloze discussies. Soms zaten er wel dertig man aan tafel: conservatoren, technici van de Rijksgebouwendienst, vertegenwoordigers van OCW. Iedereen zat daar met een andere agenda.”

Duco Stadig, destijds wethouder ruimtelijke ordening van Amsterdam, kreeg „koude rillingen” over zijn rug toen hem uitgelegd werd hoe de zaak was georganiseerd. „De leiding moet in handen zijn van de partij die het meeste geld inbrengt. Als je de gebruiker een te grote rol geeft, krijg je een gebouw dat ver over het budget heengaat.”

Het leidde tot patstellingen, zeggen betrokkenen. Zo droegen het Rijksmuseum en haar sponsors zelf 45 miljoen euro bij aan de renovatie. Louter voor de museale inrichting, vond De Leeuw. Gewoon in de algemene pot, vonden de anderen. „Dat onderwerp moesten we doorschuiven,” zegt De Leeuw: „We kwamen er niet meteen uit waar de inrichting begon en de hardware ophield.”

Fons Asselbergs, directeur Monumentenzorg in die dagen en betrokken bij sommige discussies: „Het tijdrovende was dat men niet tot zaken kon komen. Daar wreekte zich de afspraak dat elk van de drie partijen vetorecht had. Niemand kon zeggen: bij conflicten, ben ik degene die beslist. Het is leuk om al die miljoenen cadeau te krijgen, maar men is in den blinde begonnen. Er is niet goed over nagedacht.”

„Cruz and Ortiz want everything modern,” zegt Bregtje Viergever met gevoel van overdrijving. Ze toont de gewelven op de eerste verdieping aan haar Ierse bezoekers: „They hate what we want to bring back to Cuypers.” De Spaanse architecten Cruz en Ortiz hadden in april 2001 de wedstrijd tussen zeven architecten gewonnen, nog voor er een projectorganisatie was opgezet. Het masterplan zou niet worden uitgewerkt door Hans Ruijssenaars, die met directeur Ronald de Leeuw in conflict was gekomen. Incompatibilité des humeurs was de officiële verklaring. „Voor mij meer een kwestie van smaak,” zegt De Leeuw nu. Bovendien wilde directeur graag een Europese aanbesteding: „Je wilt de kans hebben het allerbeste te krijgen.”

Het ontwerp van de Spanjaarden stak er met kop en schouders bovenuit, oordeelde een unanieme jury met De Leeuw, Asselbergs, oud-burgemeester Patijn en NRC-redacteur Max van Rooij. Maar min of meer simultaan was er een wedstrijd uitgeschreven voor een restauratiearchitect waar Gijsbert van Hoogevest uit Amersfoort boven kwam drijven. „Een gedwongen huwelijk”, zegt Marc Visser. Formeel waren Cruz en Ortiz de hoofdarchitecten, maar Van Hoogevest had een eigen contract. „Cruz en Ortiz waren uitgenodigd om in een versmelting van oud en nieuw een eenentwintigste eeuwse machine te maken a la het Louvre. Hun oplossingen voor het leiden van de bezoekersstromen waren geniaal. Tijdrovend bouwhistorisch onderzoek vonden zij niet nodig,” zegt Visser: „Maar er was ook de restauratielobby van Van Hoogevest met zijn hele achterban van Cuypersgenootschap en andere opiniemakers. Die probeerden zo veel mogelijk invloed te krijgen.”

Het was volgens Visser „de kiem van vele conflicten” die niet konden worden beslecht omdat bij de opdrachtgevers onduidelijk was wie de knopen mocht doorhakken. Asselbergs: „Op dit ogenblik is de zaak redelijk in evenwicht. Maar door de impasses heeft het project wel drie jaar langer geduurd.”

„Het past bij de wat hoogmoedige cultuur van een Grand Projet,” zegt stede­bouw­kundige Maurits De Hoog van de Dienst Ruimtelijke Ordening van de Gemeente Amsterdam. „Ze vragen wel een boeg­beeld als oud-burgemeester Patijn in de jury. Maar niet iemand die verstand heeft van de impact van grote projecten op de omgeving.” Oud-wethouder Duco Stadig: „Het ging in de stijl van De Leeuw: grote plannen, grote gebaren. Patijn regelt het wel even. Maar zo werkt het dus niet.” Het verkrijgen van de benodigde vergunningen is volgens De Hoog echt „monnikenwerk” waaraan je jaren tevoren moet beginnen. Uiteindelijk moesten er maar liefst tachtig vergunningen worden aangevraagd. Stadig: „Men heeft de procedurele risico’s volstrekt onderschat.”

En dat bleek. Kort na de ontvangst van het winnende ontwerp in 2001 stuurde het stadsdeel Oud-Zuid een uitnodiging naar het Rijksmuseum om te komen praten, zegt voormalig stadsdeel­bestuurder Emile Jaensch. Het is aan het stadsdeel om te beslissen over de inpassing in het bestemmingsplan. Op die uitnodiging werd volgens hem pas ingegaan in het najaar van 2003, na het uitbrengen van het Voorlopige Ontwerp van de architecten.

De Leeuw moet er om „glimlachen” en suggereert dat er wel contact is geweest. „Maar sommige stadsdeel­voorzitters durfden hier nog niet eens een kopje thee te komen drinken.” De wederzijdse irritaties liepen snel op. In december 2003 sloot het museum de deuren voor de renovatie, al bleef een vleugel met een aantal topstukken geopend. Na een campagne van de Fietsersbond, nam de deelraad Oud-Zuid in januari 2004 unaniem een motie aan waarin werd vastgesteld dat er in de onderdoorgang niet mocht worden gebouwd, een standpunt waaraan niet meer werd getornd.

De zaak zat muurvast toen de nieuwe staatssecretaris Medy van der Laan (Cultuur, D66) er zich mee ging bemoeien. Ze nodigde wethouder Stadig en Jaensch uit op het departement. Of de besluitvorming niet door de centrale stad kon worden gedaan? Ook burgemeester Cohen sprak ze er „en passant op een borrel” op aan. „Maar ik hield voet bij stuk,” zegt Stadig. „Want wij zouden met precies dezelfde procedures en belangen te maken hebben gekregen als de deelraad.” Van der Laan: „Ik begrijp dat ook wel. Ze hadden er politiek niets bij te winnen.” De staatssecretaris gooide het over een andere boeg: „Onder welke voorwaarden kan het wel,” vroeg ze telkens aan Jaensch. „Heel slim gespeeld,” zegt deze. „Geen onredelijke vraag, maar ik zat klem. Er lag een uitspraak van mijn deelraad.”

Intussen bleven museum­directeur De Leeuw en Rijksbouwmeester Mels Crouwel het ontwerp verdedigen en uitdragen. Dat riep nieuwe irritaties op bij het stadsdeel. „We hadden de plicht om te vechten voor het mooiste,” zegt De Leeuw. „Maar ik heb inmiddels geleerd: emoties zijn ook feiten.”

Met hulp van stede­bouw­kundige Maurits de Hoog onderzocht het stadsdeel of het ontwerp ingepast kon worden. Zijn oordeel: de onderdoorgang wordt onveilig en niet duurzaam. Op 4 mei 2006, na anderhalf jaar gesteggel, belde Van der Laan met Jaensch: „Wij buigen. Ik ga de architecten terugsturen naar de tekentafel. Maar dan moet jij je inspannen de plannen door de deelraad loodsen.” Ook tegen andere onderdelen, zoals een te bouwen Azië Paviljoen, lagen bezwaren. „De onderdoorgang was haar wisselgeld. Ik heb me daartoe toen bereid verklaard,” zegt Jaensch. Cruz en Ortiz maakten met tegenzin een nieuw ontwerp, met de fietsers terug in het midden.

„Zo ver had het niet hoeven komen,” zegt De Hoog. „Waarom hebben Van der Ploeg en De Leeuw niet helemaal aan het begin alle belanghebbenden aan tafel uitgenodigd met de vraag: we hebben een plan, hoe gaan we het doen? Dat was een chique oplossing geweest.” De Leeuw geeft het toe: „Dat zou in de beginfase goed zijn geweest.” Maar het verwijt dat hij als oud-directeur van het Van Gogh Museum precies de gevoeligheden had moeten kennen, legt hij naast zich neer.

„Bij de verbouwing van het Van Gogh had ik zelf al het geld inbracht en heb ik alle buurtbijeekomsten afgelopen. Maar dat was hier niet mijn rol. De vergunningen heb ik niet in mijn portefeuille.”

Intern bleef het wringen tussen de opdrachtgevers van Het Nieuwe Rijksmuseum. Naarmate de sloop van het oude interieur vorderde, kreeg De Leeuw nieuwe inzichten. Bijvoorbeeld over het terugbrengen van meer originele decoraties dan voorzien. Maar de Rijksgebouwendienst lag vaak dwars omdat die de vertragingen en kosten niet nog verder wilde laten oplopen. Het budget was in 2003 al eens opgehoogd van 200 naar 270 miljoen euro. „Bij sommigen binnen het project heerste een soort ontmoedigingsbeleid, zegt De Leeuw: „Ik heet een lastige man te zijn. Maar zonder visie gaat de portemonnee regeren, of de angst.”

Het College van Principalen werd opgeheven. In plaats van met bewindslieden, moest De Leeuw als mede-opdrachtgever voortaan in gesprek met de hoogste ambtenaren. En de Rijksgebouwendienst werd in plaats van opdrachtgever nu opdrachtnemer en verantwoordelijk voor de uitvoering van het project. Voorzitter van het overleg tussen beide opdrachtgevers en de opdrachtnemer werd het ministerie van OCW. Van der Laan ging nu ook expliciet de politieke eindverantwoordelijkheid dragen.

De Leeuw vond de ‘stap terug’ niet leuk, zeggen ingewijden. Het kostte de bewindslieden een paar maanden om hem ervan te overtuigen, maar in juni 2006 kon een convenant worden getekend. „Ik vond het heel deftig om Principaal te zijn, zo samen met de ministers,” grapt De Leeuw: „Maar het is ook een irreëel gevoel. Je bent namelijk niet gelijkwaardig.” Overigens werd de aanpassing niet aan de Tweede Kamer gemeld. „Het was een precaire, maar interne zaak,” zegt Van der Laan: „We moesten een nieuwe vertraging melden. En we wilden niet dat er door de kamer en de pers een verband werd gelegd. Dat verband is er ook niet.”

Allerdrie de partijen zeggen dat de vernieuwde samenwerking inmiddels „voortreffelijk” loopt. Toch zal het niet lang duren voordat er opnieuw een vertraging moet worden gemeld. In de brief aan de kamer van februari dit jaar staat dat het museum niet eerder opengaat dan „najaar 2010”. Maar in diezelfde brief staat ook dat de aanbesteding aan een bouwonderneming dit voorjaar afgerond had moeten worden. Het is nu zomer en die aanbesteding – die vele weken zal vergen – is nog niet eens begonnen. Het wachten is op de monumentenvergunning, al is die nu bijna gereed. Pas dan wordt de bouwvergunning verstrekt. Wordt het 2011, 2012? „U mag uw eigen rekensommen maken,” zegt De Leeuw, die toegeeft dat er te optimistisch is gepland.

Door handige financiële constructies heeft de vertraging nog niet tot nog hogere kosten geleid. „Maar ik heb me af zitten vragen: die rekening moet uiteindelijk toch ergens komen te liggen? Het antwoord is dat het publiek de rekening betaalt. Dat krijgt er door de langere sluiting minder museum voor.”

Van 1995 tot 2010

** 1995: huisarchitect Ruijsenaars ontwerpt een masterplan voor de renovatie van het Rijksmuseum.*

** 1997: Ronald de Leeuw volgt Henk van Os op als directeur.*

** 1999, sept: een ‘motie-Melkert’ roept het kabinet op tot steun aan de renovatieplannen.*

** 2000, sept: kabinet Kok II besluit tot renovatie van het Rijksmuseum, kosten 200 miljoen euro.*

- * 2001, april: jury kiest het ontwerp van de Spaanse architecten Cruz en Ortiz. Van Hoogevest doet de restauratie.*
 - * 2001, nov: betrokken partijen bereiken overeenstemming over de organisatie van de renovatie.*
 - * 2003, sept: Cruz en Ortiz presenteren een voorlopig ontwerp, de kostenraming 270 miljoen euro.*
 - * 2003, dec: het Rijksmuseum sluit de poorten, één vleugel met topstukken blijft open.*
 - * 2004, jan: deelraad Amsterdam Oud-Zuid neemt motie aan tegen bebouwing van de onderdoorgang onder het Rijksmuseum.*
 - * 2005, mei: Rijksmuseum buigt voor de wensen van de deelraad.*
 - * 2006, maart: Cruz en Ortiz presenteren het definitieve ontwerp, bouwaanvraag wordt ingediend.*
 - * 2006, juni: betrokken partijen passen de organisatie aan.*
 - * 2007, juli: aanbesteding van de bouw kan niet beginnen, tegen monumentenvergunning is beroep aangetekend.*
 - * 2010, najaar: geplande opening van Het Nieuwe Rijksmuseum.*
- 6 juli 2007